

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ «ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΣ»

Στην επιθεώρηση αναφορικά με την 2η επιστημονική συνδιάσκεψη, που συνήλθε τον Σεπτέμβριο του 1981 στην κωμόπολη Τσάλκα (Γεωργία), αφιερωμένα στα προβλήματα της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας (Ἀριστοτελικά ἀναγνώσματα) τονίστηκε, ειδικότερα, ὅτι τὸ Ἀθηναϊκὸ κράτος (οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες του ἀνέρχονταν γύρω στὶς διακόσιες χιλιάδες) «μόνο μέσα σὲ μία ἑκατονταετία (5ος αἰώνας π.Χ.) ἔδωσε στὴν ἀνθρωπότητα τέτοιους αἰώνιους «συνοδοιπόρους» τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της, ὅπως ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Φειδίας καὶ ὁ Θουκυδίδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Περικλῆς, ὁ Ξενοφών»¹. Τὸ φαινόμενο αὐτό, ποὺ ὀνομάστηκε «ἐλληνικὸ θαῦμα» μέχρι τὶς μέρες μας περιμένει τὴν ἐρμηνεία του.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό, στὸ ὁποῖο οἱ ἐρευνητὲς τοῦ 19ου αἰώνα περιορίζονταν σὲ μία γενικὴ ἀναφορά, ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦταν προικισμένοι ἀπὸ τὴ φύση μὲ ἰδιαίτερα χαρίσματα, προσπάθησε νὰ δώσει ἐμπεριστατωμένη ἀπάντηση ὁ σοβιετικὸς ἐπιστήμονας Α.Ι. Ζάιτσεφ². Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή του, «γενικὴ αἰτία» τῶν θεμελιακῶν ἀλλαγῶν στὸν πολιτισμὸ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ «ἐλληνικὸ θαῦμα», ἦταν ἡ «διάδοση τοῦ σιδήρου καὶ τῶν συναρτημένων μ' αὐτὴ κοινωνικῶν συγκλονισμῶν»³. Ὁ Α.Ι. Ζάιτσεφ ἐπικαλεῖται ἐπίσης τὸν Φ. Ἐνγκελς, ποὺ χαρακτήρισε τὸ σίδηρο σὰν τὸ «τελευταῖο καὶ σπουδαιότατο ἀπ' ὅλα τὰ εἶδη τῶν πρώτων ὑλῶν, ποὺ ἔπαιξαν ἐπαναστατικὸ ρόλο στὴν ἱστορία ὡς τὴν ἐμφάνιση τῆς πατάτας»⁴. Ἀναμφισβήτητα, τὸ λειώσιμο τοῦ σιδήρου καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς πατάτας ἔπαιξαν καὶ παίζουν μεγάλο ρόλο στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν λαῶν τοῦ κόσμου. Ἐντούτοις, τὴν «ἐκρηξὴ τῆς διανοητικῆς ἐνέργειας» στὴν Ἑλλάδα στὸν 6ο-5ο αἰώνα π.Χ. εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ἐξηγήσει κανεὶς μὲ τὸ «λειώσιμο τοῦ σιδή-

1. Γ. Β. ΝΤΡΑΤΣ - Ο. Η. ΣΟΚΟΛΟΒΑ, *Ἀριστοτελικά ἀναγνώσματα - Ζητήματα φιλοσοφίας*-1982, Τεύχος 8, σ. 155.

2. Βλέπε: Α. Ι. ΖΑΙΤΣΕΦ, *Ἡ πολιτισμικὴ ἀνατροπὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, 8ος-5ος αἰώνας π.Χ.*, 1985, 208 σ.

3. *Ἐνθ.ἀνωτ.*, σ. 204. Βλέπε ἐπίσης: *Ἐνθ.ἀνωτ.*, σσ. 24-26.

4. *Ἐνθ.ἀνωτ.*, σ. 25.

ρου», ὅπως καὶ τὴν ἐμφάνιση, παραδείγματος χάρη, τοῦ μαρξισμοῦ μὲ τὴν κατανάλωση τῆς πατάτας.

Ὁ Α.Ι. Ζάιτσεφ ἔθεσε τὸν ἑαυτό του σὲ δύσκολη θέση ἀποκλείοντας ἀπὸ τὴν ἔρευνά του τὴν ἔννοια-κλειδί, κατὰ τὴν ἄποψή μας, τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἴδια χρήζει ἐρμηνείας⁵. Ἐπιπλέον, ὁ συγγραφέας, ἀμφισβητώντας τὴν ὑπόθεση γιὰ τὸ φυσικὸ («φυλετικογενετικό») χάρισμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἐξαιρετικῶν εὐνοϊκῶν συνθηκῶν⁶, ἰδιαίτερα τῆς ἐγκαθίδρυσης τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος⁷. Ὡστόσο, τὸ πολὺπλοκο τοῦ προβλήματος ἔγκειται καὶ στὸ ὅτι οἱ εὐνοϊκὲς κοινωνικὲς συνθήκες, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δημοκρατίας, δὲν διαμορφώνονταν ξέχωρα ἀπὸ τὴ βούληση καὶ τὴ συνείδηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἔξω ἀπ' τοὺς ἀξιακοὺς προσανατολισμοὺς τους καὶ τὴν ἐνεργὸν προσηλωμένη στὸν στόχο τῆς δράσης. *Διαφορετικά*, δὲν θὰ ὑπῆρχε *πρόβλημα*.

Τὴν ἱστορία τὴ δημιουργοῦν οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι, ὅχι ὅμως κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλὰ συμμορφούμενοι πρὸς τὰ διαμορφούμενα περιστατικὰ καὶ τὶς δυνατότητες ποὺ αὐτὰ προσφέρουν. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι δὲν προκαθορίζεται ἀπὸ τοὺς σκοποὺς καὶ τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων, ἂν καὶ βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι αὐτοὶ οἱ σκοποὶ καὶ οἱ ἐπιθυμίες (καὶ μάλιστα οἱ ἰδιοτροπίες τῶν κρατούντων) δὲν παίζουν κανένα ρόλο στὴν ἱστορία. Ὅμως, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν πρέπει νὰ ὑποθέτει κανεὶς ὅτι τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι εἶναι μοιραῖο, δηλαδὴ μονοσήμαντα προκαθορισμένο ἀπὸ τὶς ὑλικὲς (καθὼς καὶ τὶς γεωγραφικὲς) συνθήκες τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὶς γενετικὲς φυσικὲς ἱκανότητες ἢ ἀπὸ τοὺς διαμορφωμένους ἐκάστοτε κοινωνικοπολιτικοὺς κανόνες, παρότι εἶναι ἀμφίβολο ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἐπίδραση αὐτῶν τῶν παραγόντων στὶς τύχες τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ ἱστορία εἶναι *πολυετερόμορφη*. Σ' αὐτὴν ἐμφανίζονται διάφορες δυνατότητες καὶ τάσεις. Ἐξ ἄλλου, ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος κατέχει μιὰν ἐσωτερικὴ αὐτονομία, μιὰν ἐλευθερία βούλησης, μιὰ σχετικὴ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὶς συνθήκες ποὺ τὸν περιβάλλουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος ὡς πρὸς τὴν ἐκλογή τῶν ἀξιακῶν προσανατολισμῶν καὶ τῶν εἰδῶν δράσης μέσα στὸ πλαίσιο τῶν διαμορφωμένων ἱστορικῶν περιστατικῶν. Ἀπ' αὐτὸ πηγάζει καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἐπιλογή στὴν ὁποία προβαίνει. Συνεπῶς, στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι δὲν ὑπάρχει οὔτε αὐθαιρεσία, οὔτε καταδικα-

5. Βλέπε: *ἐνθ.άνωτ.*, σ. 7.

6. Βλέπε: *ἐνθ.άνωτ.*, σ. 124.

7. Βλέπε: *ἐνθ.άνωτ.*, σ. 27, 36, 38.

στέα κατάσταση. Ἡ νοοτροπία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἰσοδύναμη οὔτε μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, οἱ ὅποιοι συχνὰ δροῦσαν αὐθαίρετα, οὔτε μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ζώων, ἀλλὰ οὔτε, λ.χ. καὶ μὲ τὸ νόμο τῆς πτώσης τῶν φυσικῶν σωμάτων.

Τὰ ἱστορικὰ πεπρωμένα τῶν λαῶν καθορίζονται, μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες ὁμοιες συνθῆκες, ἀπὸ τὴν ποικιλομορφία τῶν ἐθνικῶν χαρακτήρων καθεῖνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βιολογικῆς κληρονομικότητας, τῶν διαμορφωμένων παραδόσεων, τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀξιακῶν προσανατολισμῶν, τῆς συσσωρευμένης ἱστορικῆς πείρας καὶ τῆς ἀγωγῆς. Ἐπομένως, ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας, ὄντας προῖον τῆς ἰδιομορφίας τοῦ ἱστορικοῦ δρόμου ποὺ διήνυσε ἓνα ἔθνος, εἶναι ταυτόχρονα ἀποτέλεσμα τῆς κληρονομικότητας, τῆς μετάδοσης τῶν ἰδιοτυπιῶν ποὺ διακρίνουν (ὅπως καὶ ἡ ἀποκτημένη ἱστορικὴ ἐμπειρία) τὴν ψυχοσύνθεση τοῦ ἐνὸς ἔθνους ἀπὸ ἐκείνην τοῦ ἄλλου. Μιλώντας πιὸ ἀπλά, ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας (οἱ ἰδιοτυπίες τῆς ψυχοσύνθεσης) ἀποτελεῖ *κοινωνικοβιολογικὸ φαινόμενο*, προῖον τῆς κληρονομικότητας τῶν γενετικῶν φυσικῶν ἱκανοτήτων καὶ τῆς ἀγωγῆς, τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου.

Κάθε ἔθνος διακρίνεται μόνο ἀπὸ τὸν προσιδιάζοντα σ' αὐτὸ συνδυασμὸ ἢ συσχετισμὸ τῶν ἰδιοσυγκρασιῶν, τῶν τύπων διανόησης καὶ ἀντίληψης τοῦ κόσμου. Ἡ ἀξία τοῦ ἐνὸς ἔθνους, ὡς βιοκοινωνικῆς κοινότητας ἀνθρώπων καὶ ὡς πολιτισμικοῦ φαινομένου, ἔγκειται ἀκριβῶς στὴ μοναδικότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, στὴ σταθερότητα τῆς ψυχοσύνθεσής του, ποὺ ὀργανώνει μὲ ὀρισμένο τρόπο τὴν πληροφόρηση ποὺ προσλαμβάνει. Καί ἂν τὸ πρόβλημα ἔγκειται στὴν ἀποκάλυψη τῶν αἰτίων τοῦ «ἐλληνικοῦ θαύματος», τότε ἐμεῖς δὲν θὰ κατορθώσουμε νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὸ καθῆκον νὰ καθορίσουμε τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πρῶτ' ἀπ' ὅλα τῶν Ἀθηναίων. Μὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Α.Ι. Ζάιτσεφ, παρὰ τὴ δική του θεωρία, προβάλλει ὡς προϋποθέσεις τὰ δεδομένα (τὴ γεμάτη ζωντάνια διάθεση τῶν Ἑλλήνων, τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τους, τὴν ὑψηλή τους συναίσθηση ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμηση τῶν πράξεών τους κ.λπ.), τὰ ὁποῖα στὴν οὐσία ἀποτελοῦν τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ἐθνικοῦ τους χαρακτήρα.

Προφανῶς, σὲ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας δὲν ὑπῆρξε ἄλλος λαός, ποὺ νὰ βρέθηκε τόσο πολὺ διαποτισμένος ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἀγωνιστικὸ πολεμικὸ πνεῦμα χάριν ἀπόκτησης δόξας, ὅσο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα διαπερνοῦσε ὅλες σχεδὸν τὶς πλευρὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης τους, εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ δημόσια συζήτηση τῶν νόμων ἢ γιὰ Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, εἴτε γιὰ θεατρικὲς παραστάσεις ἢ δικαστικὲς διαφορὲς. Μάλιστα ἀγωνίζονται καὶ οἱ θεοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐπιπλέον, σύμ-

φωνα με την ελληνική μυθολογία, ο κόσμος που περιστοίχιζε τους ανθρώπους προήλθε από τη νίκη του Δία επί του Κρόνου, και μετά, επί των Τιτάνων. Προς τιμήν αυτής της ένδοξης νίκης ο αθάνατος Ζεύς είχε προστάξει να οργανώνονται αγώνες των θνητών ανθρώπων στη γη της 'Ολυμπίας σ' ένδειξη σεβασμού προς τους θεούς και προς τη διαμονή τους στον 'Ολυμπο. 'Η προβολή του αγώνα σηματοδοτείται με ακρίβεια και στο όμηρικό έπος: «Θέλω νά'μαι ο πρώτος πάντα μου, να ξεπερνῶ τους άλλους» ('Ιλιάδα Ζ, 208· μετάφραση: Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδῆ). 'Ο 'Ηράκλειτος ο 'Εφέσιος, ονομάζοντας τον πόλεμο (την πάλη) πατέρα των πάντων, είπε ότι οί καλύτεροι άνθρωποι ένα προτιμούν μέσα σε όλα τα άλλα: την αιώνια δόξα αντί των φθειρομένων πραγμάτων» (D.-K. 22 B 29)· ενώ ο συμπολίτης του 'Ηρόστρατος, φλεγόμενος από την επιθυμία να αποκτήσει δόξα, πυρπόλησε το ναό της 'Εφέσιας 'Αρτέμιδας (ένα από τα έπτα «θαύματα του κόσμου»).

'Η εκ μέρους των 'Ελλήνων επιδίωξη της δόξας και της απόκτησης αθανασίας στη μνήμη των γενεών ήταν ένα από τα λαμπρά φανερώματα της όξυμένης συναίσθησής τους για την «παροδικότητα» της ανθρώπινης ζωῆς, και της ακαταπόνητης επιθυμίας τους να υπερνικήσουν το θάνατο. 'Από έδω πηγάζουν το όξύ τους αίσθημα της ιστορίας, ή τάση τους προς τη διαιώνιση του εφήμερου, προς την απόσπαση (μπορούμε να πούμε: προς τη σωτηρία) των ανθρώπων και των έργων τους από το αμεταγύριστο ποτάμι του χρόνου. 'Ο «πατέρας» της ιστορίας 'Ηρόδοτος αρχίζει το ιστορικό του έργο με τα λόγια: «'Ηρόδοτος ο 'Αλικαρνασσεύς συνέγραψε και έκοινοποίησε την παρούσαν ιστορίαν, προκειμένου τα έπιτελεσθέντα είτε υπό των 'Ελλήνων είτε υπό των βαρβάρων μεγάλα και θαυμαστά κατορθώματα να μην περιπέσουν σε τέτοια λήθη, ώστε να άγνοείται ακόμα και ή αίτία, για την όποία οί λαοί αυτοί έπολέμησαν ο ένας κατά του άλλου» ('Ηρόδοτος, 'Ιστορίαι, Κλειώ Ι, 1-6).

'Ο Πλάτων αποκάλυψε τις πιο βαθιές (ανθρωπολογικές, όντολογικές) ρίζες της φλογερῆς επιθυμίας των 'Ελλήνων προς απόκτηση «αθάνατης δόξας». Στα χείλη της Διοτίμας άπ' την Μαντίνεια θέτει τα ακόλουθα λόγια: «Την άθανασία, ιδού για τί διψούνε αυτοί (οί άνθρωποι) (Συμπόσιο, σ. 208· μετάφραση Θ. Κεσσίδη). Με άλλα λόγια, ή λατρεία της δόξας, ή θερμή επιθυμία να διατηρηθεῖ το όνομά του στη μνήμη των έπερχομένων γενεών ήταν για τον 'Ελληνα ο υπέρτατος (πνευματικός) τρόπος ζωῆς, ο όποιος δέν έξουσιάζονταν από το θάνατο. Για τους αρχαίους 'Ελληνες το ένδοξο όνομα (όνομα και κλέος), το μέγα όνομα είναι άφθαρτο, αιώνιο: πολύτιμο (άκριβέστερα, άνεκτίμητο) αυτό καθ' αυτό. Δέν αγοράζεται και δέν πουλιέται. Το ένδοξο όνομα είναι άνώτερο από όποιανδήποτε άνταμοιβή. 'Όταν,

σύμφωνα με τὸ θρύλο, ρωτήσανε τὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο, ποιὰν ἀνταμοιβὴ θὰ ἐπιθυμοῦσε γιὰ τὴ μαθηματικὴ του ἀνακάλυψη, εἶπε ὅτι ἡ πιὸ μεγάλη ἀνταμοιβὴ γι' αὐτὸν θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ διαφύλαξη, στὴ μνήμη τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν, τοῦ ὀνόματός του ὡς δημιουργοῦ αὐτῆς τῆς ἀνακάλυψης (D.-K., 11 A 19). Ἡ προτεραιότητα αὕτη, τὴν ὁποία ἐκτιμοῦσε ὁ Θαλῆς, μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ὑπερίσχυση, στοὺς Ἕλληνες, τῶν πνευματικῶν, ἠθικῶν καὶ διανοητικῶν ἐνδιαφερόντων πάνω στὰ ὑλικά. Ὁ Ἀριστοτέλης, μιλώντας γιὰ τὴ σοφία ὡς γνώση καὶ γιὰ τὴ θεωρητικὴ κατάκτηση τῶν ὑπέρτατων, ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φύση τους, πραγμάτων καθὼς καὶ γιὰ τὴ φρόνηση ὡς τὴν ἱκανότητα νὰ προσανατολίζεται κανεὶς στὴ ζωὴ καὶ νὰ ἀποκομίζει ὄφελος, τονίζει: «Ἄνθρωποι σὰν τὸν Ἀναξαγόρα καὶ τὸν Θαλῆ μπορεῖ νὰ εἶναι σοφοί, ὅχι ὅμως καὶ φρόνιμοι, ὅπως ὅταν τοὺς βλέπεις νὰ ἐμφανίζουν ἄγνοια τῶν ἰδικῶν τους συμφερόντων» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* VII, 1141 b 3-8). Ἀναπτύσσοντας τὸ διανόημά του αὐτό, ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι οἱ σοφοὶ γνωρίζουν γιὰ τὰ ἐξαιρετικὰ καὶ ἀξιοθαύμαστα, τὰ σύνθετα καὶ τὰ θεῖα, ἀνώφελα ὅμως, ἀφοῦ «δὲν ἐρευνοῦν τὸ ἀνθρώπινο καλόν». Σὲ παράφραση, αὐτὸ σημαίνει, ὅτι σοφοὶ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ἐρευνητὲς τῶν ὁποίων οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις εἶναι προφανῶς ἀνώφελες ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη, ἀποσκοποῦν στὴν ἱκανοποίηση τοῦ θεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος, τῆς διανοητικῆς ἀνάγκης, ἐνὸς ἀφιλοκερδοῦς, θὰ λέγαμε, παιχνιδιοῦ τοῦ μυαλοῦ. Ἐπομένως, ἂν πιστέψει κανεὶς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, σοφοὶ θεωροῦνταν ὁ Θαλῆς, ὁ ὁποῖος ἀνακάλυψε τὸ θεώρημα κατὰ τὸ ὁποῖο κάθε ἰσοπλεύρου τριγώνου οἱ γωνίες εἶναι ἴσες στὴ βάση, ὅπως καὶ ὁ Πυθαγόρας, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε τὸ θεώρημα, ποὺ φέρνει τὸ ὄνομά του. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Πυθαγόρας θεωροῦσε σοφοὺς τοὺς θεοὺς, ἐνῶ τὸν ἑαυτό του, ὡς ἄνθρωπο ποὺ ἀπλῶς ἀγαπάει τὴ σοφία, ποὺ ἔχει ἔφεση πρὸς τὴ σοφία, ποὺ εἶναι «φιλόσοφος».

Εἶναι πολὺ δύσκολο σ' ἓνα σύγχρονο ἄνθρωπο, ποὺ ἔχει τὴν τάση νὰ χρησιμοποιοῦ πρακτικὰ τὶς ἀποκτημένες γνώσεις (χωρὶς νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἰδεολογία κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἀνώφελο δὲν ἔχει δικαίωμα ὑπαρξης), νὰ καταλάβει τὸν ἀρχαῖο Ἕλληνα ποὺ ἐκτιμοῦσε τὶς γνώσεις γιὰ χάρη τῶν γνώσεων, τὴν ἀλήθεια γιὰ χάρη τῆς ἀλήθειας. Πάντως, μιλώντας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, μία ἀπὸ τὶς ψυχολογικὲς προϋποθέσεις θεμελιακῶν ἀνακαλύψεων καὶ δημιουργικῶν γενικῶν ἐπιτεύξεων εἶναι ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθεια, ἡ ἔξη πρὸς τὴ σοφία. Οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι εἶχαν ἀφομοιώσει τὸ θεώρημα τοῦ Πυθαγόρα ὡς γνώση ἐμπειρικὴ· ὥστόσο μόνον ὁ Πυθαγόρας ἀπέδειξε θεωρητικὰ ὅτι τὸ τετράγωνο τῆς ὑποτείνουσας ἐνὸς ὀρθογώνιου τριγώνου εἶναι ἴσο πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν καθέτων πλευρῶν.

Ὁ Θαλῆς καὶ ὁ Πυθαγόρας ἦσαν ἀπὸ τοὺς πρῶτους φιλοσόφους οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν ὄχι μόνο τὰ στοιχεῖα καὶ τὶς πληροφορίες τῶν ἐμπειριῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς ἔννοιες καὶ τὶς κατηγορίες, δηλαδή, νὰ διανοοῦνται θεωρητικά. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὶς ἐμπειρικές παραστάσεις πρὸς τὴν ἐννοιολογικὴ ἀποδειγμένη γνώση σήμανε τὴ διαμόρφωση τῆς ἐπιστήμης ὡς νέου εἴδους διανοητικῆς δραστηριότητος.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἀγωνιστικὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἔξη πρὸς τὴ δόξα, ποὺ ἀπαιτοῦσαν τεράστια ἔνταση τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων, συνετέλεσαν στὴν ἐπίτευξη πολλῶν ἐξαίρετων ἀποτελεσμάτων στοὺς διάφορους τομεῖς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Πολλὰ ὅμως πράγματα πρέπει νὰ τὰ προσεγγίζει κανεὶς διαλεκτικά, νὰ βλέπει δηλαδή, τὶς δύο πλευρὲς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Ἡ ὑπομονὴ λ.χ. αὐτὴ καθ' αὐτὴν εἶναι θετικὸ διακριτικὸ γνώρισμα τοῦ χαρακτήρα, πράγμα ποὺ δὲν μπορούμε νὰ βεβαιώσουμε καὶ γιὰ τὴν ὑπερβολικὰ μεγάλη ὑπομονή. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦταν σοφοί, κάνοντας ἐκκλήση νὰ τηροῦμε τὸ «πᾶν μέτρον ἄριστον». Ὅμως οἱ ἴδιοι σπάνια ἀκολουθοῦσαν αὐτὸν τὸ συνετὸ κανόνα: φανερόντων τέτοιες πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα τους, ὅπως ἡ ἐξαιρετικὴ τάση πρὸς τὸν ἀνταγωνισμό, τὸ ὑπερβολικὸ φιλότιμο καὶ ἡ δίψα τῆς δόξας.

Διαβάζοντας τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἱστορικούς, εἰδικότερα τὸν Θουκυδίδη, εἶναι δύσκολο νὰ μὴ σοῦ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ ζωὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πόλεων-κρατῶν ἦταν ἓνας σκληρὸς ἀγώνας τῶν κομμάτων. Ἦταν σχεδὸν ἀκατάπαυστες οἱ ἔριδες καὶ οἱ πόλεμοι μεταξύ τους, ποὺ ἔθεταν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους ὑπεράνω τῶν πανελλήνιων συμφερόντων. Σὲ διάκριση ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ρωμαίους, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦταν λαὸς τῆς κοινότητος τῶν πολιτῶν, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ κράτους στὴν κυριολεξία του. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ Ἕλληνες κατάφεραν νὰ συνενωθοῦν, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε σύγχρονη ὀρολογία, σὲ κάποια μορφή κράτους, ὁμοσπονδιακὴ ἢ συνομοσπονδιακή· καί, σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, προκαλεῖ κατάπληξη τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πιὸ ταλαντοῦχος λαὸς ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς ἐξόντωνε τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του ἀκριβῶς πάνω στὸ ἔδαφος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν κομμάτων. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀποτελώντας κίνητρο ἐνεργοῦ δράσης καὶ δημιουργικῶν ἀναζητήσεων, ἀποτελεῖ ἀρχὴ ὄχι μόνο δημιουργικὴ, ἀλλὰ καὶ καταστρεπτικὴ. Ὁ καταστρεπτικὸς Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ποὺ ἦταν κατὰ τὰ προφητικὰ λόγια τοῦ Θουκυδίδου, μεγάλη συμφορὰ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ἀποτελεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα. Σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἱστορικοῦ Ἡρωδιανοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ παλιὰ ἀρρώστια τῶν Ἑλλήνων, ἡ «ἀγάπη πρὸς τὴν ἀσυμφωνία», κατέστρεψε τὴν Ἑλλάδα.

Τέλος, θὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὸν πολιτικὸ στίβο τῶν ἐλληνικῶν πόλεων συχνὰ παρουσιάζονται φιλόδοξοι καὶ ἰδιοτελεῖς δημαγωγοί (λαϊκιστὲς θὰ λέγαμε σήμερα), περισσότεροι ἀπ' ὅσο κρατικοὶ παράγοντες τύπου Ἀριστείδη ἢ Περικλῆ. Στὴ δράση του, ὁ Ἀριστείδης καθοδηγεῖτο σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Πλουτάρχου, «ὄχι, ἀπὸ τὴν τάση πρὸς τὴ δημοφιλία καὶ τὴ δόξα, ἀλλὰ πρὸς τὸ καλὸ τοῦ κράτους» καὶ «... ὁ Περικλῆς, γράφει ὁ Θουκυδίδης, ἔχων μεγάλην ἐπιρροήν, πηγάζουσιν ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν προσωπικὴν του ἱκανότητα, καὶ πασιφανῶς ἀναδειχθεὶς εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀνώτερος χρημάτων, συνεκράτει τὸν λαόν, μολονότι σεβόμενος τὰς ἐλευθερίας του, καὶ αὐτὸς μᾶλλον ὠδήγει αὐτόν, παρὰ ὠδηγεῖτο ἀπὸ αὐτόν... Δὲν ὠμίλει πρὸς κολακείαν, ἀλλὰ, στηριζόμενος εἰς τὴν κοινὴν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησιν, ἠδύνατο καὶ νὰ ἀντιταχθεῖ κατ' αὐτῶν, προκαλῶν ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὴν ὀργὴν των... Ἐνῶ οἱ διάδοχοί του, ὄντες μᾶλλον ἴσοι ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον, ἐπιδιώκοντας ὅμως ἕκαστος νὰ γίνῃ πρῶτος, ἦσαν ἔτοιμοι καὶ αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν τῶν δημοσίων ὑποθέσεων νὰ θυσιάσουν εἰς τὰς ἐκάστοτε ὀρέξεις τοῦ πλήθους» (Θουκυδίδου, *Ἱστορίαι* II, 65, 1-7· μετάφραση Ἐλευθερίου Βενιζέλου).

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ «λογομαχία», ἡ πάλη μεταξὺ γνωμῶν, καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς κριτικῆς ἀποτελέσαν τὴν ἰδεολογικοπολιτικὴ ἐκείνη ἀτμόσφαιρα, στὴν ὁποία γεννήθηκαν ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη, εἰδικότερα ἡ διαλεκτικὴ, ὡς ἐπιστήμη τοῦ νὰ ἀποδείχνῃ κανεὶς ἢ νὰ ἀντικρούῃ κάποια θέση. Ὁ ἀρχαῖος Ἑβραῖος ἱστορικὸς Ἰώσηπος Φλάβιος, θεωρώντας τὶς ἀτέρμονες λογομαχίες τῶν Ἑλλήνων μόνο ὡς ἀποσταθεροποιητικὸ παράγοντα, παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα κύρος, δὲν ὑπολογίζουν τὶς ὑποθῆκες τῶν προγόνων, τὶς ἐντολὲς τῶν πρεσβυτέρων (Jos. *Contra Ap.*, 3-4). Ἄν λάβουμε ὑπόψη τὰ εὐρέα στρώματα τοῦ δήμου, εἶναι ἀμφίβολο ἂν ὁ Ἰώσηπος Φλάβιος ἔχει δίκιο μεταφέροντας, προφανῶς, τὸ μηδενισμὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διανοητῶν σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Ἐχει δίκιο ἐν μέρει, ὅταν ἀναφέρεται στὸ πάθος τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴ λογομαχία, θεωρώντας τὴν διακριτικὸ γνώρισμα τοῦ χαρακτήρα τους, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν γι' αὐτοὺς ἀναμφισβήτητες αὐθεντίες, ἀκόμα καὶ ἂν πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ὅμηρο, μὲ τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα διαπαιδαγωγεῖτο ὅλη ἡ Ἑλλάδα.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ἐπέκρινε δριμύματα τὸν Ὅμηρο γιὰ τὸ ὅτι ἀπέδωσε στοὺς θεοὺς ὅλες τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες καὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ἀξίωνε ἀκόμη καὶ νὰ τιμωροῦνται οἱ ἐκτελεστὲς ποὺ ἀπαγγέλουν στίχους τοῦ Ὀμήρου. Οἱ Σοφιστὲς μάλιστα βρήκανε ἀντίφαση στὴν *Ἰλιάδα*, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὰ λόγια: «Τὴ μάνητα, θεά, τραγούδα μας τοῦ ξακουστοῦ Ἀχιλλέα» (μετάφραση Ν.

Κατζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδῆ). Ἐάν ὁ Ὅμηρος, ἔλεγαν, σέβεται τῇ θεᾷ, δὲν πρέπει ν' ἀπευθύνεται σ' αὐτὴ στὴν προστακτικὴ ἔγκλιση. Στὴν πραγματικότητα, ἡ διαλεκτικὴ ἀποτελεῖ γνήσιο προϊόν τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ. Μεταφυσικὸ (ὄντολογικόν) θεμέλιο τῆς θέσης ὅτι ἡ «ἀλήθεια γεννιέται μέσ' ἀπὸ τὴ λογομαχία» ἀποτέλεσαν ἡ ὑψηλὴ ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες ἐκτίμηση τῆς ἐλευθερίας ὡς ἐνὸς ἀπαράμιλλου δώρου, καὶ ἡ βεβαιότητα ὅτι μόνο ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχὴς στὸ πλαίσιο τοῦ ἐφικτοῦ μὲ ἰδικές του δυνάμεις.

Ἐξωτερικὴ ἔκφραση τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἡ δημοκρατία. Ἡ διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς δημοκρατίας, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν «πολεμικὴ δημοκρατία» τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, φτάνοντας στὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Σόλωνα καὶ τοῦ Κλεισθένη καὶ μέχρι τὴν ἀνθησι τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας κατὰ τὸν «χρυσοῦν αἰῶνα» τοῦ Περικλῆ, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ στάδια τῆς πάλης τοῦ δήμου τῶν ἐλληνικῶν πόλεων γιὰ τὴν ἐλευθερία, γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση δημοκρατικοῦ καθεστώτος στὴν πόλη. Ὡστόσο ἔχει ἀπὸ πολλοῦ παρατηρηθεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρετὲς χωρὶς ἐλαττώματα. Ἐπιπλέον, συχνὰ τὰ ἐλαττώματα ἀποτελοῦν τὴ συνέχεια τῶν ἀρετῶν. Ἐχὼ ὑπόψη μου τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἀντικείμενο ὑπερηφάνειας τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἐλευθερία (καὶ ἡ ἐστιαζόμενη πάνω σ' αὐτὴν δημοκρατία), συχνὰ ξεχείλιζε «ἀπὸ τὰ ὅριά της», γεννώντας τὴν πλήρη αὐθαιρεσία καί, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Πλάτωνα, τὴν «ἀνάγκη τῆς τυραννίας». Αὐτὸ σημαίνει ἐπίσης ὅτι οἱ Ἑλλήνες δὲν μπορούσαν νὰ ὑπερνικήσουν τὶς ἀδυναμίες (ἢ, τουλάχιστον, νὰ περιορίσουν τὴν ἐπίδρασή τους), ποὺ χαρακτήριζαν τὴ δημοκρατία τους, εἰδικὰ τὴν τάση πρὸς τὴν «καθολικὴ ἰσότητα», ποὺ σήμαινε ὅχι μόνον τὴν ἰσότητα ἀπέναντι στὸ νόμο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰσότητα τῶν ἀνισοτήτων στὶς περιουσιακὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς πιά νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν πρακτικὴ ποὺ ὑπῆρχε, νὰ διορίζονται πολῖτες σὲ πολὺ σπουδαῖα δημόσια ἀξιώματα μὲ λαχνό, δηλαδή ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν χρησιμότητα (μαζὶ καὶ τὴν ἀρμοδιότητα) τοῦ συγκεκριμένου προσώπου στὸ συγκεκριμένο ἀξίωμα.

Ἄλλωστε, ὡς πολιτικὸ καθεστῶς, ἡ δημοκρατία τῶν Ἑλλήνων εἶναι φαινόμενο σπάνιο γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ἀποκλειστικὸ στὸν ἀρχαῖο κόσμος (καὶ ὅχι μόνο σ' αὐτόν). Εἶναι δυνατόν νὰ λεχθεῖ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἑλλήνες πραγματοποίησαν κάτι τὸ ἀπίθανο γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἐπερχόμενους χρόνους. Ἀφοῦ πίστεψαν στὴν ἐλευθερία ὡς ὑπέρτατη ἀξία, ἐπέλεξαν τὸ κοινωνικοπολιτικὸ καθεστῶς ποὺ ὀνόμασαν δημοκρατία. Στὸ δημοκρατικὸ δρόμο ἀνάπτυξης σημείωσαν ἐπιτυχίες σὲ διάφορες σφαῖρες τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης, ἀπαράμιλλες στὸν κόσμο. Τὸ δημοκρατικὸ παρά-

δειγμα τῶν Ἑλλήνων ἐνέπνεε τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγέννησης καὶ τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν ἐπαναστάσεων. Καὶ σήμερα ἐμπνέει μὲ σιγουριά στὶς ἀνθρώπινες δυνατότητες.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ θέλαμε νὰ θίξουμε τὶς γενετικὲς προϋποθέσεις τοῦ χαρίσματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἰδικότερα τῶν Ἀθηναίων. Λόγος γίνεται γιὰ τὴ λειτουργικὴ ἀσυμμετρία τοῦ ἐγκεφάλου. Εἶναι διαπιστωμένο ὅτι στὸ ἀριστερὸ ἡμισφαίριο ἐντοπίζονται οἱ λογικὲς λειτουργίες, ἐνῶ στὸ δεξιό, οἱ καλλιτεχνικὲς. Ὁ «μέσος στατιστικὸς» ἄνθρωπος κατέχει τοὺς δύο τύπους νόησης, δηλαδή τοὺς τρόπους ὁργάνωσης τῆς ὕλης (τῆς λεξικοσημαντικῆς ἢ τῆς παραστατικῆς), τῆς ἐπεξεργασίας τῆς πληροφορίας. Διαφορετικὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ καλλιτέχνη, ὁ ὁποῖος σκέφτεται κατ' ἐξοχὴν εἰκόνες, ἢ μὲ τὸν ἐπιστήμονα, γιὰ τὸν ὁποῖο χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διανόηση μὲ ἔννοιες. Τὸ «ἀριστερὸ ἡμισφαίριο» τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει διαλείψεις καὶ εἶναι ἀναλυτικὸ, λογικὸ, τὸ ὁποῖο μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια ἀντιδρᾷ στὶς ἀντιφάσεις ποὺ περιέχονται στὶς κρίσεις. Τὸ «δεξιὸ ἡμισφαίριο» εἶναι παραστατικὸ, ἀδιάλειπτο καὶ συνθετικὸ· ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ συλλαμβάνει ταυτόχρονα τὴν ἐνότητα τόσο τῶν διαφορῶν, ὅσο καὶ τῶν ἀντιθέσεων, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴν ὁλότητα τῆς ἀντίληψης. Στὴν καλλιτεχνικὴ εἰκόνα τὸ ἀναπαραγόμενο φαινόμενο δίνεται παραχρῆμα, πλήρως καὶ ὁλοκληρωτικά.

Κρίνοντας ἀπ' ὅλα αὐτά, τὸ καθολικὸ χάρισμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, σύμφωνα πρὸς τὸν Ἑνγκελς, συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι σ' αὐτοὺς ἦταν ἀσυνήθιστα ἀναπτυγμένοι καὶ οἱ δύο τύποι διανόησης. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σπάνια φαινόμενα στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Καὶ ὁ Πλάτων ἀποτελεῖ τὴν προσωποποίηση τῆς ἐλληνικῆς μεγαλοφυΐας. Στὴν προσωπικότητα τοῦ Πλάτωνα συνδυάζονται χαρακτηριστικὰ ποιητῆ καὶ στοχαστῆ, εὐφάνταστου ὄνειροπόλου καὶ πολιτικοῦ, διανοητῆ, φιλοσόφου καὶ γενάρχη τοῦ «ἰδανικοῦ» κράτους, παραδείγματος ὅλων τῶν μετέπειτα οὐτοπιῶν. Ὁ Πλάτων εἶναι ἀπαράμιλλος στυλίστας καὶ εὐαίσθητη διαλεκτικὴ διάνοια, ποὺ χειρίζεται ἐπιδέξια τὶς ἔννοιες.

Ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ εἶναι παράδοξο, στὸ «καθολικὸ χάρισμα» στὸν τύπο διανόησης τῶν Ἑλλήνων, στὴν ἰδιοσυγκρασία τους καὶ στὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα τους βρίσκονται ἡ πηγὴ ὅχι μόνο τῶν ἐπιτυχιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δεινῶν τους. Μ' ἄλλα λόγια, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶναι καθόλου τὰ χαϊδεμένα παιδιὰ τῆς τύχης. Γιὰ νὰ πεισθοῦμε σχετικὰ, ἀρκεῖ νὰ τοὺς συγκρίνουμε μὲ τοὺς Ρωμαίους, εἰδικότερα νὰ ἀντιπαραβάλουμε τὴ νοοτροπία καὶ τοὺς ἀξιακοὺς προσανατολισμούς τους. Οἱ ἀθλητικοὶ λ.χ. ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀποσκοποῦσαν κατ' ἐξοχὴν στὴν ἀπόκτηση δόξας, φήμης, καὶ ὅχι σὲ στρατιωτικοὺς ὠφελημιστικοὺς σκο-

πούς. Οί Ρωμαῖοι, πάλι πού δημιούργησαν πανίσχυρο στρατὸ καὶ κατέκτησαν σχεδὸν ὅλο τὸ γνωστὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη κόσμος, ὅχι μόνο δὲν ἀσχολοῦνταν μὲ τοὺς ἀθλητικοὺς ἀγῶνες, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεωροῦσαν ἀνάξιες ἀσχολίες⁸. Σὲ σπάνιες μόνο περιπτώσεις οἱ Ρωμαῖοι πολῖτες συμμετεῖχαν στὶς τόσο δημοφιλεῖς μονομαχίες δούλων⁹.

Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, γιὰ πολλοὺς Ἑλληνες στοχαστὲς ἡ αὐτοαξία τῆς γνώσης, ἡ φιλομάθεια, κοντολογίς, ὁ «θεωρητικὸς βίος» πού δὲν συνδεόταν μὲ ὠφελιμιστικοὺς σκοποὺς, ἀποτελοῦσε τὴν καλύτερη μορφή ζωῆς, γιὰτὶ ὁ βίος αὐτὸς ἦταν ἀφιερωμένος στὴ γνώση καὶ στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἀνώτατο εἶδος δημιουργικῆς δραστηριότητος (πβ. Ἀριστοτέλους, *Μεταφυσικά* I, 1, 988 a 10). Οἱ Ρωμαῖοι πάλι, πού διακρίνονταν γιὰ τὴ πρακτικὴ (λογικὴ) νοοτροπία τους, πολὺ ἀπεῖχαν ἀπὸ τὸ νὰ φιλοσοφοῦν, διότι θεωροῦσαν τὴ φιλοσοφία δραστηριότητα ἀργόσχολη. Ἄν ὁ Σωκράτης, παρατώντας ὅλες τὶς δουλειὲς τοῦ σπιτιοῦ του, ἡσχολεῖτο μὲ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἰδιαίτερα τῶν ἠθικῶν ὁρισμῶν, ὁ γνωστὸς κρατικὸς παράγοντας Κάτων ὁ Πρεσβύτερος ἡσχολεῖτο μὲ τὸ νοικοκυριὸ τοῦ σπιτιοῦ, ἐγκωμιάζοντας τὴν ἐργασία τοῦ ἀγρότη καὶ περιφρονώντας τὴ φιλοσοφία. Καὶ δὲν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ Ρωμαῖοι διαπρέψανε στὴν πολιτικὴ καὶ τὶς νομικὲς ἐπιστῆμες.

Τὸ ἀσυνήθιστο φτερούγισμα τῆς φαντασίας τῶν Ἑλλήνων ἔδωσε στὸν κόσμος τὴν ὑπέροχη σὲ πλοῦτο καὶ σὲ γνησιότητα μυθολογία, ἐνῶ ὁ πεζός, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, τρόπος ζωῆς τῶν Ρωμαίων, δὲν συνέβαλε στὴ δημιουργία κάποιας λίγο-πολὺ ἐπεξεργασμένης μυθολογίας. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀνεβάζανε θεατρικὰ ἔργα στὴ σκηνή, ὅπου παίζονταν δράματα, τραγωδίες καὶ κωμωδίες· οἱ Ρωμαῖοι, μὲ τὴν προσιδιάζουσα σ' αὐτοὺς νατουραλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς, ἀντὶ τοῦ θεάτρου, ἔστω καὶ ἄκοντες, προτιμοῦσαν τὸ ἀμφιθέατρο, ὅπου συχνὰ ἐλάμβαναν χώραν θανάσιμες μονομαχίες δούλων ἢ μονομαχίες θηριοδασαστῶν. Ἐπιτρέπεται νὰ λεχθεῖ ὅτι, ὥς ἓνα βαθμό, οἱ Ἕλληνες ἦταν «αἰθεροβάμονες» ὀνειροπόλοι καὶ θεωρητικοὶ πού ἡσχολοῦντο μὲ ἀφηρημένα προβλήματα, ἐνῶ οἱ Ρωμαῖοι, αὐστηροὶ ρεαλιστὲς καὶ συμφεροντολόγοι πραγματιστές. Αὐτοὶ δὲν πρόδωσαν τὸν ἑαυτό τους, ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπευθύνονταν στὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία, δανειζόμενοι ἀπ' αὐτὴν βασικὰ τὸ πρακτικὸ τῆς μόνο μέρους, τὴ «θεωρία γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ γιὰ τὸ κράτος, δηλαδή, αὐτὸ πού ἦταν οἰκεῖο στὸ ἐθνικὸ

8. Πβ.: Α. Ι. ΖΑΙΤΣΕΦ, *Ἡ πολιτιστικὴ ἀνατροπὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα κατὰ τοὺς αἰῶνες Η' ἕως Ε' π.Χ.*, σ. 95.

9. Πβ.: Μ. Ε. ΣΕΡΓΚΕΓΙΕΝΚΟ, *Οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι στὴν ἀρχαία Ἰταλία, Μόσχα - Λένινγκραντ*, 1964, σσ. 100, 101, 107.

γοῦστο καὶ στὴν ἀντίληψή τους, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἦταν προετοιμασμένοι ἀπὸ τὴ δική τους ἱστορία»¹⁰.

Ἐπομένως, οἱ Ἕλληνες ὑπερίσχυαν ὡς πρὸς μία κατεύθυνση, μειονεκτοῦσαν ὡς πρὸς ἄλλην. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ποὺ ἔδωσαν στὸν κόσμο τοὺς μεγάλους φιλοσόφους καὶ ἐπιστήμονες, ποιητὲς καὶ καλλιτέχνες, ἦταν λαὸς προικισμένος μὲ ὑπέρτατα χαρίσματα. Ἐντούτοις, αὐτὰ τὰ ἐξαιρετικά χαρίσματα δὲν τοὺς ἐξασφάλισαν κανένα πλεονέκτημα στὰ ἱστορικά πεπρωμένα τους. Ἐπιπλέον, οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ φαίνονταν λιγότερο διανοητικὰ ταλαντοῦχοι, καθυπόταξαν τοὺς Ἕλληνες, ἀποδείχνοντας τὴν ἰδιόμορφη «ὑπεροχὴ» τοῦ προσανατολισμένου στὴν πρακτικὴ λογικοῦ πάνω στὴ θεωρητικὴ διάνοια. Βάζουμε τὴ λέξη «ὑπεροχὴ» σὲ εἰσαγωγικά, γιὰτὶ οἱ Ρωμαῖοι κατήγαγαν νίκη πάνω στοὺς Ἕλληνες στὴν ἐξωτερικὴ κοινωνικοπολιτικὴ ζωὴ καὶ ὅχι στὴν ἐσωτερικὴ σφαῖρα, στὸν πολιτισμικὸ δηλαδὴ κυρίως τομέα. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ νίκη εἶχε ὡς συνέπεια τὸν βαθμιαῖο μαρασμό τῆς πολιτισμικῆς ζωῆς στὶς ἑλληνικὲς πόλεις.

Ἄν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν κατόρθωσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὴν πρόκληση τῆς Ἱστορίας, νὰ ὑπερνικήσουν τὴν τάση αὐτοδιοίκησης, τὸ σύστημα τῆς πόλης, καὶ γι' αὐτὸ τελικὰ ὑπέστησαν ἥττα, οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν λαὸς κρατικός, καί, ἀκόμη περισσότερο, κοσμοκρατορικός. Οἱ Ρωμαῖοι, ἀφοῦ κατέκτησαν ὅλο τὸ χῶρο τῆς Μεσογείου καὶ δημιούργησαν, πάνω στὸ ἔδαφος τῆς ἀνελέητης ἐκμετάλλευσης τῶν κατακτημένων περιοχῶν, μία ἰδιότυπη «κοινωνία τῆς μαζικῆς κατανάλωσης», μεταβλήθηκαν σὲ λαὸ-παράσιτο, ποὺ ἀπαιτοῦσε «ἄρτον καὶ θεάματα». Καὶ δὲν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ ἐξουθενωμένοι καὶ ἐκφυλισμένοι μέσα στὸν ἡδονισμό τους Ρωμαῖοι, μὲ τὴ σειρά τους δὲν κατόρθωσαν νὰ ἀντισταθοῦν μπροστὰ στὴν ἐπίθεση τῶν «βαρβάρων», τῶν γερμανικῶν φυλῶν.

Συμπερασματικά, στὸν γενετικοκοινωνικὰ ἐξαρτώμενο ἐθνικὸ χαρακτήρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων βρίσκεται ἡ πρώτη αἰτία τόσο τοῦ «ἐλληνικοῦ θαύματος», ὅσο καὶ τῆς κατάρρευσης τοῦ κόσμου ποὺ αὐτοὶ δημιούργησαν. Τὸ γεγονὸς ὅτι μέχρι σήμερα κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ποὺ μελετοῦν τὸν ἀρχαῖο κόσμο δὲν ἀποφάσισε νὰ κάνει ἀντικείμενο εἰδικῆς ἀνάλυσης τὸ φαινόμενο ποὺ ὀνομάστηκε «ἐλληνικὸ θαῦμα», μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ὅχι μόνο (καὶ ἴσως ὅχι τόσο) ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θέμα συνιστᾶ σύνθετο πρόβλημα, ὅσο ἀπὸ τὸ φόβο τῆς αὐτογνωσίας, ἀπὸ τὸ φόβο, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸν κίνδυνο μήπως πέσει κανεὶς σὲ κάποιο «ἰδεολογικὸ ἀμάρτημα», ρατσισμό, εὐρωποκεντρισμὸ ἢ σὲ κάποιον παρόμοιο «-ισμό».

Θ.Χ. ΚΕΣΣΙΔΗΣ
(Μόσχα-Ἀθήνα)

10. Γ. Γ. ΜΑΓΙΟΡΟΦ, *Ἡ μορφή τοῦ Κάτωτος τοῦ Πρεσβύτερου στοὺς διαλόγους τοῦ Κικέρωνα. Ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς καὶ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη*, Μόσχα, 1985, σ. 55.

LE PROBLEME DU "MIRACLE GREC"

Résumé

Le caractère national des anciens Grecs n'est pas seulement la source de leurs réussites exceptionnelles dans le domaine de l'action, mais aussi celle du déclin de la société et de la civilisation qu'ils ont eux-mêmes créées. Ce caractère est un phénomène socio-biologique, produit des capacités génétiques naturelles et de l'éducation, de la civilisation au sens propre. Le caractère des anciens Grecs, surtout des Athéniens, se distingue par l'esprit belliqueux et compétitif pour la gloire, l'estime de la liberté, qui s'exprime dans la démocratie hellénique, la victoire des Grecs contre l'armée colossale des Perses et leur orientation vers une "vie théorique", meilleure genre de vie et d'action. Ce caractère des Hellènes, exigeant une immense et intense force spirituelle et corporelle, a enrichi les différents domaines de la vie et de la civilisation. Cependant, l'esprit de la compétitivité constitue non pas seulement un principe créatif, mais aussi destructif; la guerre destructive du Péloponèse en est un exemple typique. La valeur de la connaissance et la tendance vers la "vie théorique" n'expliquent pas seulement les réussites admirables des Hellènes dans le domaine de la civilisation, mais aussi, l'échec de leur esprit vis-à-vis de l'esprit pratique des Romains. Donc, les dons exceptionnels des Hellènes n'ont pas assuré leur destinée historique. Si les scientifiques n'ont pas traité le problème du "miracle hellénique" c'est parce que celui-ci est quelque chose de synthétique; en plus, il est associé à un nombre de questions idéologiques, d'eurocentrisme et d'autres.

Ἀναστάσιος ΚΟΥΚΗΣ

